

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

Юридически факултет

Катедра „Психология“

Ганка Йорданова Иванова

**Нагласи на българската и арабската жена към сключване на брак и
раждане на деца в епохата на глобализация**

Автореферат

на дисертационен труд
за придобиване на образователно-научна степен “доктор”,
Професионално направление „Психология“,
Докторска програма „Обща психология“

**Варна
2016**

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

Юридически факултет

Катедра „Психология“

Ганка Йорданова Иванова

**Нагласи на българската и арабската жена към сключване на брак и
раждане на деца в епохата на глобализация**

Автореферат

на дисертационен труд
за придобиване на образователно-научна степен “доктор”,
Професионално направление „Психология“,
Докторска програма „Обща психология“

Научен ръководител: Проф. д-р Валери Стоянов

Научни рецензенти:

- 1.
- 2.

**Варна
2016**

Дисертационният труд е в обем от 313 страници върху които са разположени увод, изложение в две глави, изводи след всяка глава, собствено емпирично изследване – в трета глава, изводи, приложения с използваните методики и списък на използваната литература.

Основният текст в трета глава с резултатите от използваните методики за изследването и анализите съдържа 234 таблици и 10 фигури.

Списъкът на използваната литература се състои от 151 източника на кирилица и латиница.

Дисертационният труд е предварително обсъден от катедра „Психология” и е насочен за защита пред научно жури, назначено със заповед на Ректора на ВСУ „Черноризец Храбър” № / 2016.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на.....от.....часа в.....на ВСУ „Черноризец Храбър”. Материалите за защитата са на разположение са разположението в стая.....във ВСУ „Черноризец Храбър” и на интернет адрес www.vfu.bg, раздел „Докторанти”.

Дисертационният труд е в обем от 313 страници и се състои от увод, изложение в две глави, изводи след всяка глава, собствено емпирично изследване – в трета глава, изводи, приложения с използваните методики, списък на използваната литература.

Съдържанието на всяка от главите е разпределено в отделни параграфи. Основният текст в трета глава с резултатите от използваните методики за изследването и анализите съдържа 234 таблици и 10 фигури.

Списъкът на използваната литература се състои от 151 източника на кирилица и латиница.

Резюмирано съдържание на дисертационния труд

УВОД

Нагласата на българската и арабската жена за сключване на брак и раждане на деца в епохата на глобализация е доста широка тема. Тя сама по себе си се свързва с предразположеността и психологическото състояние на личността, предопределяща посока, полярност и интензитет на активността на личността в определена ситуация, както и мисълта, чувството и действието спрямо определен обект, феномен, събитие и т.н. Нагласата към сключване на брак е социална нагласа, която е свързана пряко с определено отношение към брака като ценност и той като такава определя съответно поведение, оценка и емоции, свързани с него. Ето защо предмет на това изследване ще е бракът като ценност; подходът, методиките, задачите и хипотезите ще са построени съобразно с дефинирането му като ценност – при българската и емиратската жена. Чрез събиране на данни за брака като ценност става ясна и социално-обществената нагласа и в двете общества към брак и раждане на деца в епохата на глобализацията и се правят съответните прогнози.

Бракът е сложен социално-психологически феномен, който е обект на изследване в близко минало, настояще, а със сигурност и бъдеще в различните общества и култури. Бракът е юридически оформено, законово отражение на семейството, най-малката обществено-социална градивна клетка. Проблемът за брака е бил и винаги ще е актуален, защото, когато се изследват промени в женските нагласи към брака и децата, успява да се долови и прогнозира в обществения пулс и да се открият обществени тенденции и като следствие да се направят бъдещи социо-демографски и етно-психологически прогнози.

Проблемът с нагласите към брак и бракът като ценност е също така актуален в българското общество, тъй като в последното десетилетие се наблюдават регресивни социални нагласи по отношение на сключването на брак и раждането на деца. Все повече млади жени, а и двойки живеят на семейни начала, без да са сключили брак, а ценностите като цяло са в период на трансформация и непрекъснати нападки и промени. Важно е да се проследят социално-обществените промени и тенденции, особено на фона на бързо

развиващия се свят, увеличаващото се влияние на глобализация и унификация на култури, както и намаляващата роля на традициите и религията като консолидиращ, запазващ идентичността фактор, а и подобно изследване досега не е правено.

Българското общество, както и арабското, е носител на колективистичната култура, (макар и с разлики в ядрото си поради различната религиозна система), където семействата са тясно свързани и личността се разглежда често като част от група, името – като семейно име, позиционирането на личността и отношението на другите към нея зависи от принадлежността ѝ към конкретна група и груповите заслуги, интереси и позициониране на групата в общественото пространство.

И в двете общества времето на Глобализация внася определени социо-културни промени и сътресения и те се изправят пред определени тестове. Тенденция към унифициране на разликите е възможно само при тестване и разминаване на индивидуалните специфични особености, с които всъщност отделните нации, култури и индивиди се отличават. В подобни времена, когато продължението на индивидуалността, построена върху традицията, се поставя под въпрос, определени фактори оказват влияние на различните форми на приемствеността, едни от които са бракът и семейството. Ролята на тези фактори и тяхното значение също се очертават в хода на това изследване.

Целта на изследването е сравнителен анализ на брака като ценност в двете култури – българска и арабска.(емиратска)

Задачи на изследването са:

1. Изясняване на психологически, социално-културни параметри на двете култури;
2. Изясняване мястото на брака като ценност в двете култури;
3. Изясняване ролята на традициите и религията по отношение на брака и в двете култури;
4. Влияние на глобализацията и съвременните световни проблеми/промени върху брака като ценност и в двете култури;
5. Изясняване на тенденции, прогнози по отношение на брака като ценност и в двете култури.

Обект на изследването са 200 студентки, учещи бакалавърска степен в подобни специалности в Абу Даби - Обединени арабски емирства (Ал Кхауаризми Университет) и Варна (Варненски свободен университет), по 100 във всяка група. Подбрани са по случаен признак, в

еднакви възрастови групи (18 до 45 години), представителки на две различни култури (българска и арабска). Извадката е направена чрез стъпка от предварителен списък така, че да се получи извадка от 100 лица. И двете извадки са подбрани от списък с около 700 студенти от женски пол по сходни специалности от двата упоменато по-горе университети.

Средната стойност на възрастта за българската извадка е 23,86 години, а стандартното отклонение е 7,93. При арабската – 23,50 години средна възраст и 7,40 стандартно отклонение. Няма статистическа разлика в двете групи по фактора възраст ($p > 0,05$).

Предмет на изследването е бракът като ценност в двете различни култури и ролята на традициите, религията, както и очертаване на тенденции.

Ограничение: Изследваните жени от арабската култура са от ОАЕ.

Хипотези на изследването:

1. Допуска се, че традициите и религията имат консолидираща функция и запазват брака като ценност за емиратската жена в контекста на Глобализацията и влиянието им е все още много силно;

2. Допуска се, че традициите имат намалено влияние върху „брака като ценност“ при българската жена;

3. Допуска се, че възрастта за сключване на брак се увеличава и при двете изследвани групи жени;

4. Допуска се намалено значение на ценността „брак“ и при двете култури в настоящите икономически рамки и социални предизвикателства на глобално ниво;

5. Допуска се по-голямо влияние на религията като фактор при формиране и запазване на семейството при емиратската жена, сравнено с българската;

6. Допуска се преминаване от разширено към нуклеарно семейство на емиратската жена, следствие на глобални тенденции и присъствието им в емиратската култура;

7. Допуска се различна мотивация за сключване на брак при емиратската и българската жена.

Подход на изследването:

Разработените методики са в унисон с дивергентния подход, широко използван при крос-културни изследвания. Съобразно дивергентния подход се съставят и разработват методики, където разнородността на заданията няма да повлияе на надеждността и валидността им и резултатите от еднакви методики, ползвани при различните групи,

впоследствие се сравняват.

Методики на изследването

За провеждане на изследването са използвани следните методики: анкетата съставена от докторанта, ранжиране на ценностите по Рокич и метод на недовършените изречения. Те са съставени и построени от докторанта, с чиито анализ се цели да се изпълнят заложените задачи и проверят формулираните хипотези на крос-културното изследване.

Втората методика – метод на недовършените изречения, се използва за допълнително крос-валидиране на данните от анкетата (тъй като се допуска, че при въпросника много от анкетираните биха дали социално-желателни отговори). Методът на недовършените изречения изхожда от теорията на Юнг за архетиповете и колективното – несъзнателно, като цели да изследва несъзнателно предадения/унаследен имидж на ценността „брак“ и нагласата към него.

Метод на анкетата

Анкетата е съставена от докторанта. Тя се състои от 21 полуотворени въпроса и 9 затворени. Полуотворените въпроси дават възможност и за допълнително описание към отговора. Изследваните лица трябва да дадат на всеки един въпрос само един отговор, с изключение на 17-ти въпрос, където е заложено ранжиране на отговорите (степенуване по значимост на ценности - използван е подходът на Рокич).

Останалите въпроси в тази методика са построени с цел намиране на отговори по поставените задачи и хипотези, на базата на ситуационния подход за изследване на семейството – теорията на Е. Бол, личностно-социалнопсихологическия подход – теорията на Съливан, както и разменната теория на Мърщайн.

При съставянето на въпросите са отчетени социално-религиозните особености на изследваните лица. За арабските жени методиките са на английски език, като се отчита, че те са студентки, владеещи напълно английски език и са в състояние за пълно асимилиране и разбиране на въпросите (в ОАЕ английският език е официален, на него се обучават студентите в университета и те трябва да имат определено ниво на владеене, за да бъдат приети в университет).

Ранжиране на ценности по модела на Рокич

Въпрос № 17 от анкетата (който е съставен по метода за ранжирането на ценности на Рокич) предоставя възможност за степенуване значението на различни ценности. Отговорите, събрани с този въпрос, позволяват да се надникне по-дълбоко в ценностните ориентации при българската и емиратската жена, като това дава допълнителна яснота за целите на изследването и разширява крос-културния инсайт, а именно: свобода, творчество, професионално развитие, щастлив семеен живот, увереност в себе си, развлечения, обществено признание, благополучие на околните/на човечеството, здраве, наличие на добри приятели, интересна работа, любов, приятели, материално обезпечение, житейска мъдрост, активен живот, познание, работа над себе си – усъвършенстване, преживяване на красивото в природата и изкуството, деца.

Методика на недовършените изречения

Тази методика, спадаща към проективните методики, се е използвала за пръв път от Х. Ф. Пейн през 1928 година за оценка на личността. Състои се от набор от непълни изречения, които изследваното лице трябва да довърши. Използваната за целта на изследването методика на недовършените изречения, съставена от докторанта, се състои конкретно от 14 недовършени изречения, съставени и конструирани с цел да се събере допълнително информация по отношение на предварително заложените хипотези, както и поставените задачи, които отново целят да разкрият брака като ценност и нагласите към брак и раждане на деца при двете различни групи жени – българки и емиратки (приложение 2).

Резултатите от тази методика (както беше вече споменато) ще се използват за допълнително крос-валидиране на данните, събрани чрез анкетата (приложение 1).

Анализите, които се използват за работа с получените данни са: корелационен и контент-анализ.

Дисертацията се състои от три глави (2 теоретически, 1 – самото изследване). Теоретическите глави дават възможност да се проследи ценността на брака в двете различни култури, да се проследи неговото място през призмата на глобализацията и да се види нейната роля, да се очертае ролята на религията и традициите като консолидиращ фактор и като цяло успяват да представят данни, съобразни с предварително поставените задачи и хипотези. Изследването и данните от него в глава три само го допълват и дават

допълнителна яснота и потвърждение.

Първа глава в първата си част изяснява брака като психологически проблем в цялост, функциите на брака и семейството, успешността на брака и подготовката за него, както и основни теории за изследване на семейството през призмата на различни подходи.

Втората част на първа глава представя подходи и теории за изследване на ценностните ориентации и ще представи теоретичните постулати на Хофстеде, Шварц и Рокич и Иглекхарт за ценностите.

В третата част на първа глава се акцентира върху брака като ценност.

Втора глава от дисертацията ще направи теоретичен анализ на брака в колективното несъзнателно на българската и емиратската култура.

Първата част на втора глава фокусира вниманието на читателя върху психологическо-културните параметри на българската култура и брака като ценност в нея, като ще представи в хронологически план факти от по-съвременната българска история и недалечно време; статистики и анализи, които да успеят да представят данни във връзка с предварително поставените задачи и хипотези.

Втората част на втора глава представя психологическо-културните параметри на емирската култура и брака като ценност в нея, отново в хронологически план, представяйки факти от съвременната и недалечна емиратска история с поставените задачи и хипотези, анализи и данни.

Трета глава представя данните от собствено крос-културално емпирично изследване, проведено в двете групи.

В заключението се правят обобщения и се очертават тенденции и прогнози по отношение предмета на изследването.

Първа глава „Бракът като психологически проблем“ изяснява брака като психологически проблем, функциите на брака и семейството, успешността на брака и подготовката за него, както и основни теории за изследване на семейството през призмата на различни подходи.

Втората част на първа глава представя подходи и теории за изследването на ценностите ориентации и ще представи теоретичните постулати на Хофстеде, Шварц,

Рокич и Иглехарт за ценностите.

В третата част на първа глава се акцентира върху брака като ценност.

В параграф 1.1. Същност на брака и семейството се разглеждат социални представи за брака, семейството и нагласата към тях, започвайки с цитат на Иван Хаджийски, преминавайки през проблема за състоянието на семейството и брака, като имидж, следствие на дисекционен анализ на обществото, стигайки до същността на първа глава и предстоящите теоретични модели за семейството и брака, които предстои да се разглеждат в нея.

В подпараграф 1.1.1. Дефиниране на брака:

В този параграф се извеждат много разнообразни дефиниции на понятието „брак“, като се подчертава, че дефинициите на понятието са различни в различните времена, общества, религии и култури.

Изреждат се дефиниции според Джак Гуди и през призмата на различни религии и граждански авторитети, през различните исторически периоди – от дълбока древност до наши дни, от различни културни групи и представители, и се откроява връзката брак – семейство.

В подпараграф 1.1.2. Дефиниране на нагласите и връзка между нагласите и ценностите се представат основни теории за нагласите и връзката между тях и ценностите, както и самото изследване.

В подпараграф 1.1.3. Бракът в различните религии се поставя въпросът за значението на личността, индивидуалното решение, функцията на държавата и семейството при избора за сключване на брак. Този параграф също така в отделните подпараграфи прави преглед на видовете брак в трите световни религии (юдаизъм, християнство и ислям), коментирайки и формата на брак, срещан в България, и религията като регулиращ фактор.

В параграф 1.2. Дефиниране на семейство са изведени различни дефиниции за семейството – според А. Роуз, Мария Динкова, Лиляна Спасова и разнообразни енциклопедични източници, както и анализи на брачния съюз и връзката между брак и семейство, особено в съвременна България и общата нагласа в нашето общество към сключване на брак и раждане на деца.

Параграф 1.3. Функции на брака, семейството представя връзките между общност, социални дейности, очаквания, функции на брака и семейството. Акцент се поставя върху различните функции на брака и семейството, задачите и нормите определяни от обществото и религията. Разглеждат се също така и различни видове брачни отношения – на сътрудничество, подчинение и като процес на създаване и възпитаване на духовни ценности. Параграфът също така акцентира върху някои от предварително поставените задачи.

Всяка общност се формира на основата на възникнала потребност от изпълнение на определени задачи, дейности, функции. Колкото по-трудно изпълними индивидуално са задачите, толкова по-голяма е възможността за сплотеност между участниците във връзка с изпълнението им. Очертават се следните основни функции:

1. Физическо възпроизводство на човека;
2. Духовно възпроизводство на човека;
3. Производство на средства на членовете на семейството;
4. Организация на потреблението на материални средства за живот;
5. Задоволяване на емоционалните потребности на съпрузите в семейството;
6. Задоволяване на сексуалните потребности на съпрузите в семейството;
7. Защита на членовете на семейството от външни опасности;
8. Подкрепа на социалната реализация на членовете на семейството извън него;
9. Изработване на ценностна ориентация на семейството;
10. Изработване на норми, предписания, образци за регулиране поведението на всеки член на семейството към човешките индивиди извън семейството и към обществото като цяло.

В параграф 1.4. Успешност на брака се поставят въпроси за връзката между брак и морал, а също така и различни мнения за успешността на брака (Ерик Ериксън, енциклопедични източници).

Всяко общество гарантира и регулира законовите възможности и права на отделния човек при влизане в брачни отношения и правото му на такива, както и произтичащите задължения като следствие на последното. Както вече бе споменато предварително обаче, най-добрата среда за заучаване, демонстриране и упражняване на чувства и концепции

като емпатия, сътрудничество, истина и свобода преди на обществено се осъществява на микрониво – семейството.

Подпараграф 1.4.1. Видове брак съобразно мотивацията към брак разглежда различния тип брак по отношение на мотивацията към него. Дават се дефинициите на различните типове брак.

Бракът може да бъде сключван по различни причини и да има различна предистория. Той би могъл да бъде : романтичен или прагматичен. Разкриват се причините за тях и разликата в мотивацията за свързване и продължаване на брака и семейството.

Успешността на брака и неговата продължителност са в пряка връзка с удовлетвореността от него.

Уредените бракове са характерни и за нашето съвремие, специално в страните, където съществува зестра и това придобива голямо значение. В тези общества е изключително важно целомъдрието и извънбрачната девственост (в източните и далечноизточните общества).

В параграф 1.5. Предпоставки за успешен брак и подготовка за него се разглеждат причините бракът да се разглежда като ценност и да е успешен, както и обществената включеност в това. Параграфът прави паралел и с методиките, използвани за целта на изследването.

За да е стабилен и успешен един брак и „крепостта семейство“ да представлява ценност, подготовката за него трябва да се осъществи предимно и внимателно, като това до голяма степен може да повлияе на формирането на нагласи и очаквания – по отношение на права, задължения, взаимоотношения като цяло.

Параграф 1.6. Основни теории за изследване на семейството представя и коментира различни теории за семейството и брака и прави връзка с използваните методики, като подчертава кои теории имат отношение към тях.

Подпараграф 1.6.1. Теория на взаимодействиящите изходи и резултати представя теорията на **Дж. Тибо, Х. Кели и Т. Бъркс и А. Хийт и П. Еке**, според която груповото поведение може да се проследи от взаимосвързаните поведенчески „прехвърляни“, транзакции или смени, които формират и поддържат социалните взаимоотношения между членовете на дадена група.

Подпараграф 1.6.2. Теория за източниците на семейната власт представя

теорията на **Р. Блъд** и **М.Уолф**. Идеите в теорията подчертават, че съпругът, който влага повече сили в брачните взаимоотношения, упражнява и повече власт. Вземането на решения в съответната ролева дейност са негово право. Тази теория подчертава също, че правата на един член на семейството са задължение на другия.

Подпараграф 1.6.3. Теория за постоянната готовност коментира теорията на **Б. Фарбър**. Отново присъства идеята за максималната печалба от взаимоотношенията с партньора, като се има предвид, че все повече семейства се състоят само от двойка (преминава се от разширени към нуклеарни семейства).

Подпараграф 1.6.4. Теория за допълнителните нужди / разменна теория представя Теорията на **Р. Винч**, която до голяма степен се доближава до представите за „брак по сметка“ или прагматичен брак. Теорията е наречена още теория „за допълнителните нужди“.

Подпараграф 1.6.5. Теория за концепцията на равенството представя друг модифициран вариант на разменната теория – този за „концепцията на равенството“.

Подпараграф 1.6.6. Стимулно ценностно-ролева теория представя теорията на **Б. Мърщайн**. Тя разкрива три етапа на брачен избор – стимулна, оценъчна и ролева (често срещани в българската действителност и в нагласата на българската жена към брак) и говори за поставеността на тази теория при съставянето на едната методика за изследването.

Подпараграф 1.6.7. Интеракционистки подход и теории за изследване на семейството се базира на социалното значение на взаимодействието на личностите. Негови ярки представители са **Дж. Мийд, Д. Роуц, Е. Бърд, Р. Хил, Д. Хенсън, Страйкър**. Най-общо казано интеракционистите свеждат твърденията си до това, че човек живее не само във физическо, но и в символно обкръжение.

Интеракционистите гледат на взаимоотношенията между членовете на група и семейства като на жива и динамична, непрекъснато изменяща се система, където взаимоотношенията са нещо повече от просто формиране на участващите личности.

Подпараграф 1.6.8. Личностен социално-психологически подход поставя акцента върху личността. Семейството се изследва от гледна точка на личността. Теоретиците, използващи този подход, поставят на първо място ролята на социалните фактори за формиране на личността. Семейството се разглежда като институция, на

която може да се въздейства, а индивидът – като част от него, като той не може да бъде изследван извън семейството, в което живее, с развитието на определени начини на общуване. Трите големи области, в които се използва социално-психологическият опит при изследване на семействата, са: Аз-концепция, междуличностни взаимоотношения, теория на потребностите.

Параграфът разглежда и споменава концепциите за семейството и на **Х. Съливан**, - **Дж. Мийд**, **У. Мъпей**, **А. Адлер**, **Левинджър** и **Л. Фести** (коментиращи значимостта на фактора групова сплотеност се разбира основният пол от сили, които действат върху членовете на една група и ги заставят да останат в групата).

Дж. Левинджър прави анализ на съвременните бракове, като разграничава повърхностни, неповърхностни, съдържателни бракове (досадни, недосадни, пълни, фасадни бракове).

Друга голяма област, в която могат да бъдат поставени социално-психологическите изследвания за семейството, е чрез анализа на потребностите. Тук са включени работите на Б. Мърщайн (в контекста на чиято теория са съставени въпросите в анкетата – едната методика на изследването) и на Р. Винч.

В рамките на Аз-концепцията се разглеждат теориите на Роджърс и Адлер и теорията на А. Х. Търман.

Подпараграф 1.6.9. Структурно-функционален подход и теории представят семейството изначално като структура от три подсистеми: Първо – семейство – общество; Второ – подсистемите в семейството; Трето – функциите на семейството от гледна точка на отделните семейни членове, двата пола и функциите на това разпределение. Основни теории, които се разглеждат, са теорията на Акерман и Р. Винч, според която обществото се поддържа от следните пет функции:

- а) Необходимостта да се осигури замяна на умиращите членове на обществото;
- б) Необходимостта да се произвеждат и разпределят блага и услуги за поддържането на членовете на обществото;
- в) Необходимостта да се формират и поддържат мерки за предотвратяване на конфликтите и поддържане на вътрешния и външния ред;
- г) Необходимостта от обучение на новите лица, заменили починалите, за да не се нарушава качеството на дейности, извършвани в обществото;

д) Необходимостта от съществуване на определени начини за справяне с емоционалните кризи и хармонизиране на личностните стремежи с обществените.

В съответствие с тези обществени функции може да се говори за следните подсистеми: семейна, икономическа, политическа, социализираща, образователна, религиозна. Всяка система има определящи функции.

Подпараграф 1.6.10. Институционален подход и теории разглежда семейството като институция, една от многото институции, съществуващи в обществото, за да задоволяват личните и обществените потребности на индивида. Основен фокус на изследванията в институционалния подход е определяне функциите на семейството и отчитане промяната в ролите. Методите на изследване са предимно дескриптивни, дългосрочни, сравнителни наблюдения.

Този подход е изключително важен и е използван при настоящото крос-културно изследване и методиките, съставени с цел да проверят заложените хипотези и да отговорят на поставените задачи в началото.

Подпараграф 1.6.11. Системни теории – разглежда теории, които правят обобщения на цялото общество, като семейството се приема като форма на социална организация, която е разглеждана с помощта на следните понятия: система, подсистема, задвижване на системата, ефект на системата, обратна връзка и др. За оформянето на системните теории като модел за обяснение на семейството в теоретичен план голяма роля изиграват С. Котон и К. Орлеански.

Този подход намира огромно приложение в практическата семейна психотерапия.

Подпараграф 1.6.12. Екосистемен подход и теории представя икономическия подход, предлага една доста широка теоретична основа, в която ударението пада върху благополучието и благосъстоянието на семейството. Основният фокус е насочен към стандарта на живот; социално-икономическото положение, икономическите условия на обществото и поведението и мотивацията на потребителя. Нуждите са онова, което, ако не бъде задоволено, ще донесе вреда на индивида, а желанията – исканията за блага, с които да се задоволяват нуждите.

Подпараграф 1.6.13. представя Теория на конфликта, която е свързана с разпространението се през 70-те години женско движение. Според Дж. Спрей семейството е социална група, която не се стреми към равновесие, а към промяна. Според него

поддържането на единство и близост може да бъде проблематично. Конфликтните семейни ситуации обикновено се свързват с противоположни интереси в семейството, с непостижими цели, различни ценности, противоречиви ролеви очаквания, недостиг на финансови средства и други.

Тази теория се опитва да даде отговор на въпросите: какво представляват семейните конфликти, каква е структурата им и мотивите, които стоят зад различната линия на поведение.

Подпараграф 1.6.14. Ситуационен подход представя на читателите подход, който се използва от изследователите на семейството за събиране на множество семейни ситуации по пътя на наблюдението, и представя дефиниции на семейни ситуации според Е. Бол и Дж. Томас. Отчитат се всички страни на наблюдаваното поведение, като се приема, че то е резултат на физически, културни и социални фактори, определящи семейното поведение. Този подход има важно значение и се използва при съставяне методиките на крос-културното изследване, чиито резултати са на разположение в трета глава.

Подпараграф 1.6.15. Психодинамичен подход – коментира брачния партньор – като избор, който според тази теория се осъществява на безсъзнателно равнище. Той е свързан с пренасяне на любовта от родителя с противоположен пол към нов представител от същия пол.

Привличането е базирано на покриване на интересите с наличния идеал за партньор. Психодинамичните идеи се срещат често при изследване взаимоотношенията родители – деца.

Подпараграф 1.6.16. Транзактно-аналитичен подход – представя теория, широко разпространена в края на 60-те години и началото на 70-те години; поименно свързани с този подход са Е. Ериксън, Е. Берн. Някои творци казват, че този подход е метод за изследване, а не самостоятелна теория.

Е. Берн нарича транзактния анализ на психодинамичната теория за Фройдистка.

Всеки индивид се разкрива чрез три състояния, които са свързани по различен начин с другия партньор, като са възможни многобройни транзакции: P-Parent, A-Adult, C-Child. Разбира се, съществуват много повече графики и потенциални отношения.

Подпараграф 1.6.17. Социално-индивидуалистичен подход и теории коментира теории, получили особено широко разпространение в края на 60-те и началото на 70-те

години, особено в САЩ. Тук присъстват онези теоретични и идеологични възгледи за индивида, който се намира в центъра на вниманието. Поименно свързани с тази теория са К. Роджърс и А. Маслоу, Р. Рапорт. Понятията, с които се работи, са: съзнателност, насоченост към себе си, ориентация към другите, самореализация, отчуждение, фрустрация. Според тази теория хората се раждат добри, стремят се към общото благо на човечеството и основна цел на човешкото поведение е да осъществи равновесие с обкръжаващата го среда.

Подпараграф 1.6.18. Генетичен подход се стреми да опише промяната и развитието вътре в семейната система, които водят до определени личностни промени у индивидите. Като основни фактори за развитието на семейството се считат наличието или отсъствието на деца и продължителността на брака.

Според Д. Уолф и Р. Блъд семействата се изменят в процеса на времето, преминавайки през отделни етапи. Р. Роджърс и Р. Хил говорят за различни емоционални задачи, изработване на норми, санкции и техните промени и трансформации.

Е. Дювал говори за семейния жизнен цикъл, състоящ се от девет еволюционни задачи. Те са, според него: независим дом; баланс и удовлетворение при печелене и харчене на средства; взаимно удовлетворителни сексуални отношения; отворена система за интелектуално и емоционално общуване; стабилно изработени отношения с роднините; усъвършенствани начини за взаимодействия с колеги и обществени организации; компетентност при отглеждането на деца и изработена житейска философия.

Изводи:

От всички представени дотук подходи и теории за семейството и брака се виждат интересни перспективи при анализа на брака като ценност през призмата на различни подходи, наблягащи върху роли, връзки и взаимоотношения на жената в брака и семейни отношения, децата и семейството, семейството и обществото, значението, ценността на брака за мъжа и жената и потребността от него.

Различните подходи отразяват спецификата на конкретните исторически моменти и са тясно свързани със социално-икономическите, а също така и с културно-обществените условия. Те определят различно ниво и място на половите роли и причини за трансформацията им; отразяват групови и обществени интереси.

Правилата, които се изграждат за „влизане“ и „излизане“ в различните системи, показват значимостта и ценността им. Изискванията към институцията „брак“ се повишават с времето и разбира се, нараства и вероятността от възникване на противоречия между брачните очаквания на мъжете и жените и реалността на брачния живот. Въпреки това бракът като ценност продължава да присъства в йерархията на младите жени и мъже във всяко едно общество, продължава да се възпитава като изключително важна човешка ценност и да се предава като такава.

От всички изложени дотук теории и подходи за изследване на семейството и брака от изключително значение за крос-културното изследване и проблема на изследването, както и за изработването на използваните методики (въпросника и методиката на недовършените изречения), са следните подходи: ситуационен, институционален и личностно-социален подход.

За да бъде по-прецизна в анализите на брака като ценност при българската и арабската жена и да се проверят предварително заложените хипотези и се намерят отговори на поставените задачи, предстои да се направи общ теоретичен преглед на ценностите, на теориите и подходите за изследване на ценностите, и по-конкретно – на брака като ценност. Ще направя хронологичен социално-психологически обзор на брака в двете култури и разбира се, ще представя резултатите от собственото крос-културно изследване и анализите от него (като методиките на изследването ще са построени върху основата на горепосочените подходи).

Параграф 1.7. Подходи и теории за изследване на ценностните ориентации

Този параграф се състои от седем подпараграфа, които представят различни теории за изследване на ценностните ориентации, започвайки с дефиниране на понятието ценност.

Подпараграф 1.7.1. Дефиниране на понятието ценностна система и ценност – дефинира: „ценностна система“, „ценност“, „ценностни ориентации“, като подчертава, че те се използват успешно във всички социални науки – психология, социология, социална психология, антропология и др. Разглеждат се различни обеми, директории и посоки на взаимодействие и присъствие на тези понятия – индивидуално, социално-културни и теоретични. Според Морис ценност е начин на живот. Според Уилямс ценностите са идеи, служещи за стандарта на поведение.

Според Шварц ценностите са „желани общи цели, които служат за водещи принципи с различна значимост за човешкия живот“.

Според Рокич ценностите са свързани с крайните цели на съществуването и определят идеални начини на поведение за постигане на идеални крайни цели.

Терминалните ценности представляват идеални стандарти или крайни цели на съществуването – свобода, здраве, равенство, материално благополучие и др.

Инструменталните ценности се отнасят до идеални стандарти за начините на поведение – смелост, решителност, независимост и др.

Байчинска разглежда ценностите в качеството на психологията на средната възраст и класифицира ценностите от гледна точка на времето, което е необходимо за тяхното реализиране – кратковременни и дълговременни цели; както и проекти за операции – или междинни цели.

Подпараграф 1.7.2. Структурно-енергетичен подход представя задълбочено теорията на Милтън Рокич и проблема за ценностите и фокусира вниманието върху структурата на ценностите. Методът, който Рокич предлага за установяване индивидуалната значимост на определена ценност, е свързан с ранжиране. Самото ранжиране има свои критерии в „Аз-а“ на личността. Методиката на Рокич е изградена върху вертикално йерархичен, еднолинеен структурен модел.

Подпараграф 1.7.3. Структурно-съдържателен подход представя теорията за ценностите на Хофстеде и Шварц и детайли за различните дименсии, по които доминиращите в различните страни ценности могат да бъдат анализирани. Тези дименсии според Хофстеде са следните:

1. Разстояние до властта;
2. Избягване на неопределеността;
3. Мъжественост/женственост;
4. Индивидуализъм/колективизъм;
5. Дългосрочна – краткосрочна ориентация.

Подпараграфът представя и теорията на друг известен изследовател на ценностите – **Ш. Шварц**. Той анализира два основни аспекта на ценностите:

1. Тяхното мотивационно съдържание, на основата на което разработва типология на ценностите;

2. Структурните отношения между различните типове ценности. Ценностните категории са следните:

1. Хедонизъм; 2. Постигание; 3. Себестойност; 4. Власт; 5. Ситуация; 6. Доброжелателност; 7. Сигурност; 8. Конформност; 9. Традиция; 10. Духовност; 11. Универсализъм.

Предполагаемата структура на ценностната система Шварц изразява в кръгова диаграма, репрезентираща посочените конфликти и сходства между отделните ценностни категории.

Подпараграф 1.7.4. Хоризонтално-вертикален модел насочва вниманието към модел на ценностна система, която включва няколко йерархични равнища, като ценностите, лежащи на различни равнища, имат различна значимост, функционални механизми за изменение на ценностите и ценностни реверсии – на индивидуално и макросоциално равнище, и при екстремни ситуации.

Подпараграф 1.7.5. Планетарен модел – представя модел, според който „Аз-ът“ е центриран, ценностите гравитират на определена дистанция, като интензивността на всяка ценност зависи от мястото ѝ в структурата на ценностната система. Според Виктор Франкел откриването на жизнения смисъл води до увеличаване на енергията и обратно. Рокич също казва, че ценностите са свързани с чувството за идентичност. В тази връзка Клинчарски поставя „Аз-а“ във връзка с референтна група и общочовешките ценности като единно цяло – личностна ценностна система.

Подпараграф 1.7.6. Енергетично-съпричастен модел поставя акцент върху теорията на Аптър за „ценностна функционална реверсия“ и ценностите през призмата на аналитичната психология. Понятието „функционална реверсия“ е въведено в съвременната психология от Аптер, който се занимава с психологията на личността и мотивацията. Според Аптер психичните структури и процеси са сложни системи, включващи два компонента. Единият от тези компоненти доминира и регулира психичното функциониране в норма, но другият компонент може да се усети и фиксира при продължително наблюдение.

В енергетичен план може да се предположи, че интензивността на несъзнаваните ценности в норма е значително по-малка от тази на съзнаваните ценности.

Подпараграф 1.7.7. Дефиниране на брака като ценност прави връзка между ценностите и брака като ценност.

Като социална формация бракът се появява с възникването на човешкото общество и се характеризира с историческа изменчивост на отношенията между мъжа и жената.

Параграфът представя брака през теорията на Монтен, семейния кодекс в обществата, ценностните различия в различните общества и субективното значение и стойност на брака като ценност в различните общества (колективистично и индивидуалистично); дефиниция според православната църква, човешкото развитие като цяло и различните му форми, и подготвя за следващата глава, където ще се акцентира на брака като ценност в българската и емиратската култура.

Изводи:

Различни изследователи поглеждат към ценностите през различни призми и фокусират вниманието към различни аспекти в динамиката на позициониране и видоизменение на ценностите и какво представлява ценността като обект на психологическите и социалните науки. Според някои изследователи ценността е начин на живот, според други съвкупност от идеи, служещи за стандарт на поведение.

В обобщение на тази част от главата може да се каже, че тя успешно представя ценностите според структурно-енергетичен, структурно-съдържателен модел, хоризонтално-вертикален модел, планетарен и енергетично съпричастен модел и теориите, свързани с тях и издигнати от водещите изследователи на ценностите, а именно, Хофстеде, Шварц, Рокич, както и Байчинска и Рилски.

Накратко казано, според Рокич ценностите са свързани с крайните цели на съществуването и определят идеални начини на поведение за постигане на идеални крайни цели. Те се проявяват в разнообразни житейски процеси – поведенчески, комуникативни, оценъчно-рефлексивни. Според него те могат да се трансформират в две основни направления: терминални и инструментални.

Милтън Рокич е първият, който обособява проблема за ценностите като различен от този за нагласите, като той фокусира своето внимание върху структурата на ценностите. Методът, който Рокич предлага (детайлно представен по-горе) за установяване

индивидуалната значимост на определена ценност, е свързан с ранжиране и е изграден върху вертикално йерархичен, еднолинеен структурен модел. Неговият подход за изследване на ценности е донякъде заимстван при направата/съставянето за анкетата (въпросника), използвана при изследването, тъй като много въпроси в нея са съставени по начин, по който се изисква ранжиране на ценностите и брака като ценност. 17-ти въпрос е изцяло построен на тази методика – тоест имаме методика в методиката.

Байчинска разглежда ценностите в качеството на психологията на средната възраст и класифицира ценностите от гледна точка на времето, което е необходимо за тяхното реализиране – кратковременни и дълговременни цели; проекти за операции – или междинни цели; проекти на качеството на жизнедейност или дейности. Според Байчинска ценността представлява резултат на жизнедейността или на качеството на начина на жизнедейност.

Подходът на Хофстеде, подробно описан по-горе, се състои в сравнителен анализ на ценностите на макросоциално равнище, както и на индивидуално равнище.

Той извежда четири основни дименсии, по които доминиращите в различните страни ценности могат да бъдат анализирани.

Според Шварц ценностите се определят като „желани общи цели, които служат заводещи принципи с различна значимост за човешкия живот“.

Той анализира два основни аспекта на ценностите:

1. Тяхното мотивационно съдържание, на основата на което разработва типология на ценностите;
2. Структурни отношения между различните типове ценности.

Билски и Шварц допускат, че всяка ценност изразява определена мотивационна тенденция или цел. Трите универсални мотивационни тенденции са: потребностите на индивидите като биологични организации; потребностите от съхранение и добруването на социалната група.

Според планетарния модел „Аз-ът“ е центриран, ценностите гравитират на определена дистанция, като интензивността на всяка ценност зависи от мястото ѝ в структурата на ценностната система. Самото то може да се изменя в хода на функционирането на ценностната система, като този процес е съпътстван с освобождаване или поглъщане на психична енергия. Разбира се, чувствителността на дадена ценност или

изменението в нейния интензитет зависи от мястото ѝ в структурата на ценностната система.

Човешкото развитие, свързано с индустриализация и забогатяване, често води до омаловажаване ролята на брак, семейство, род и отделни индивиди и се отразява на възпитаване на родови или безродови отношения, които се предават нататък.

Следващата глава ще даде възможност да се проследи ценността на брака и семейството в контекста на психологическите културни параметри на българската и арабската култура. Ще се представят тенденции, развитие и отражение на глобалните проблеми и промени върху традициите, културните идентичности, ценностите и брака.

Глава втора представя: Крос-културален преглед на брака като ценност в българската и емиратската култура.

Тази глава има за цел да направи аналитичен разбор на българската и емиратската култура в контекста на изследвания проблем и да отговори на следните задачи:

1. Изясняване на психологически, социо-културни параметри на двете култури;
2. Изясняване мястото на брака в двете култури;
3. Изясняване ролята на традициите и религията по отношение на брака;
4. Влияние на Глобализацията и съвременните световни проблеми/промени върху брака като ценност;
5. Тенденции, прогнози по отношение на брака като ценност в двете култури.

Глава втора прави обща ретроспекция на историческия преход на българското семейство, трансформирането, през което то преминава през отделните исторически периоди и в запазването на българския род и култура. Този параграф дава информация за генетичния произход на българския народ, принадлежността му към другите народи и представя етно-социални, историческо-културни данни за бита и семействата по нашите земи преди (Иван Хаджийски, Михаил Арнаудов и др.). Представени са и данни за мястото и ролята на жената; историята на брака в отделните исторически моменти за България, неговата стойност, значение, ценност и подготовката за него (основно преди приемането на християнството).

Подпараграф 2.1. Психологическо-културни параметри на българската култура и бракът като „ценност“ в нея

Този подпараграф представя прехода на българското семейство през различни трансформации в отделните исторически периоди и подчертава ролята му в запазването на българския род и култура и на брака като ценност в нея и ролята на българската жена през вековете.

Подпараграф 2.1.1. Бракът в доосвободенска България

Този параграф акцентира върху отношенията на българите в доосвободенска България, различните взаимни очаквания, обичаи, ценности. Хаджийски казва, че от песните има примери за гореща предбрачна любов, която е по-скоро любов-харесване – харесване на красотата, формите на тялото, силата и здравето. Жената се очаква да е красива, а мъжът – да осигури условия за бъдещото семейство. В повечето случаи браковете са уреждани от родителите. Често на самия олтар застава вместо избраната невеста по-голямата ѝ сестра, ако е неженена. Това показва важността на йерархията, значението, което поредността в семейството има при брачния ред и „личния избор“ при брака, както и значението на любовта.

Българският народ приема християнството през IX век и това също носи своите отпечатъци върху брака. Според народните обичаи девойката става съпруга в момента, в който е приета в семейството на младоженеца и не може да бъде върната въщи без сериозни причини.

Подпараграф 2.1.2. Източноправославният брак в България представя състоянието на брака в България след приемането на християнството, социалните роли на мъжа и жената, очакванията към тях и брака като ценност.

Този тип брак носи различно значение и място на жената в обществото. Традиционният български брак има две части: годеж и бракосъчетание.

Историята показва, че до XIX – XX век са малко самостоятелните семейства; повечето семейства са живеели с няколко поколения и често – със семействата на братя и сестри на съпруга.

Подпараграф 2.1.3. Индустриализация – коментира влиянието на икономическите процеси, епохата на индустриализация, върху нагласата на българската жена по онова време към сключване на брак, раждане на деца и за брака като ценност.

С навлизането на индустриализацията в България семейният живот драстично се променя. Все повече млади хора и много жени се образуват в града и вдигат критериите си

за сключване на брак; други започват работа във фабрики, което им дава възможност за повече контакти и независимост и леко вдига възрастта за сключване на брак. Мъжете, които не могат вече да разчитат на родово име и подкрепа, трябва първо да се изучават и намерят подходяща работа, за да създадат свой дом и издържат семействата си.

Подпараграф 2.1.4. Българската жена и бракът след Освобождението и след 1944 г. насочва вниманието към по-новата история и брака като ценност за българската жена след Освобождението и 1944 г., при новопоявилите се обществено-социални механизми, които насърчават работещата жена.

Тотални промени настъпват след Освобождението на България и в по-ново време – след 1944 г. Различните социално-исторически и икономически фактори оказват влияние върху нагласата на българската жена към раждането и създаването на поколение. Българската жена все повече мисли за образование, кариера и как това би се отразило на брака и децата ѝ, както и обратно. Увеличава се броят на бракоразводните дела.

Подпараграф 2.1.5. Бракът според българската Конституция коментира брака според българската Конституция, както и Семейния кодекс, от времето, когато той за пръв път влиза в сила (1985 г.) до наши дни.

Подпараграф 2.1.6. Българската жена и бракът като „ценност“ след 1989 г. и в епохата на глобализация коментира състоянието на брака в България и нагласата към него на българската жена в най-нови времена.

Тази част представя данни във връзка с изясняването на задача 4 от предварително поставените (Влияние на глобализацията и съвременните световни проблеми/промени върху брака като ценност) и задача 5 (Тенденции, прогнози по отношение на брака като ценност в двете култури и по-конкретно в България), както и разбира се, задача 3 (Изясняване ролята на традициите и религията по отношение на брака). Проследява се състоянието на обществото ни след 1989 г., ролята на църквата по отношение запазване ценността на брака, намаляващият брой деца на българската жена.

През 1995 г. НСИ (Национален статистически институт) и Институтът по демография към БАН извършват мащабното Емпирично социално изследване: „Жените в прехода към пазарна икономика“. То проучва отношението към брака като ценност и получава интересни резултати за годините след 1989 (които по-късно ще се съпоставят в следващата глава със съвременните резултати).

Този параграф също така представя факти за Глобализацията и проблеми, свързани с нея, и прави връзка между процеса на Глобализация и предизвикателствата пред запазване на брачните отношения, традициите и идентичността.

Ясно се вижда, че в периода на прехода и по-специално в годината 1994-та (по-близо до 1989-та), когато промените са по-резки, и мъже, и жени, и семейни, и несемейни поставят по-голям акцент върху необходимостта човек да живее със съпруг/а, за да се чувства пълноценно.

Преобладаващи са отговорите, в които жени и мъже предпочитат да отглеждат деца в законен брак, но през 1997 нарастват отговорите и на омъжени, и на неомъжени жени и семейни, и несемейни мъже за отглеждане на деца в свободен съюз с другия родител на детето (но не брак). Това само по себе си показва тенденция към раздробяване и на нуклеарното семейство, и омаловажаване смисъла, значението и ценността му.

Тези данни служат като ориентация за състоянието и нагласата към брака и неговата ценност в годините на прехода и за променящата се тенденция към съвместно съжителство без брак в България след промените (данни, свързани със задача 4 и задача 5).

В България започват да се правят все повече изследвания във връзка с половото равенство.

Изводи:

Българската жена е носителка на ценности, принадлежащи на колективистичната култура и като цяло част от сравнително консервативно съвсем доскоро европейско общество. За българката децата и бракът са били винаги нещо важно, като в началото на миналия век са били неин основен жизнен приоритет и са свързани със сериозни социални очаквания към нейната полова роля на жена.

Съвременната българска жена е доста по-образована, по-информирана от българската жена от далечното и близко минало; с много повече професионални възможности и житейски предизвикателства в глобален мащаб. Съвременните социални реалности, в частност и в България като част от Европейския съюз, дават различни перспективи и възможности благодарение и на повишената и разнообразна конкуренция на пазара на труда, и в същото време – унифицираните стандарти на качеството, които

трябва да се следват, и повишените възможности на потребление редом с бързо променящите се социални изисквания и норми за добър стил на живот и стандарт. Все повече започва да присъства образът на работещата самотна майка или на жената в чужбина, която подкрепя семейство в България. Наблюдават се и все повече нуклеарни семейства, особено след 1989 г., и повече жени, предпочитащи намален брой деца и отлагащи брака в името на професионално реализиране. Жената се изправя пред повече предизвикателства и бариери за запазване женствеността и традиционната социално-полова роля, опитвайки да бъде все по-сама и независима. За съжаление, в периода на преход Българската православна църква не прави достатъчно силни и достатъчно навременни постъпки към разпространение на духовни ценности, за опазване значимостта на брака и възпитание какви трябва да са отношенията преди брака между двама души. Религиозността остава социално подценен фактор по пътя към създаване/запазване култура на живот на семейството и създаване на деца само в условия на брак. Вероятно религиозността може да допринесе към консолидиране обратно, къс по къс, на традиции, уют и типични социално-полови роли в българския дом. Това също може да спомогне за регулиране и стабилизиране на междуполовите отношения, половата идентичност, както и социални очаквания от представителите на различните полове, и да спомогне за запазване ролята и значението на брака. Това се откроява ясно в резултатите и анализите от крос-културалното изследване и свързаните с тях препоръки, представени по-късно в този труд.

Емигрантството като социален феномен, нуждата от него и трудните социални условия поставят допълнителни предизвикателства пред създаване на семейство и сключване на брак от съвременната българска жена.

Интересни процеси се наблюдават по отношение брака и запазване значимостта му в други общества, колективистично ориентирани, но различни като кондензация на родовите отношения, като например арабските в държавите от арабския свят.

Българското и емиратското общество не биха могли да се сравняват в исторически аспект и като процеси на трансформация на преминати предизвикателства, но е интересно да се види отношението към брака в контекста на глобализацията в двете общества и ролята на религиозността като катализиращ фактор, както и предизвикателствата пред жените в двете различни, но все пак родово-колективистични общества; да се отговори чрез следващата глава на предварително поставените задачи и да се проверят или

отхвърлят предварително поставените хипотези във връзка с целите на изследването.

Параграф 2.2. Психологическо-културни параметри на емиратската култура и бракът като „ценност“ в нея е началото на втора част, втора глава, която акцентира вниманието върху социо-културните параметри на емиратската култура, жена и брака като ценност в нея.

Подпараграф 2.2.1. Социално-исторически и етно-психологически профил на емиратското общество и жените в него – си поставя за цел да отговори на следващите задачи и представя информация и коментари в следния ред:

1. Изясняване на психологически, социално-културни параметри на двете култури;
2. Изясняване мястото на брака като ценност в двете култури;
3. Изясняване ролята на традициите и религията по отношение на брака;
4. Влияние на глобализацията и съвременните световни проблеми/промени върху брака като ценност на двете култури;
5. Тенденции, прогнози по отношение на брака като ценност в двете култури.

Минавайки през исторически достъпните факти за ОАЕ, се забелязва, че жените са били важна част от развитието на обществото и допринасят за положителния му имидж. В емиратското общество даже и в наши дни мъжът си остава основен глава на семейството и източник на доходи и изискванията преди да сключи брак към него са свързани с доказване готовността и възможността му да издържа семейство.

Подпараграф 2.2.2. Социален живот, брак и жените в ОАЕ преди откриването на нефта и хронологически представените в него социо-психологически параметри ще помогнат по-явно да се открият промени и тенденции и да се отговори на задачи 1, 2 и задача 5.

Представители на човешкия вид са регистрирани по земите, известни като Обединени Арабски Емирства, още преди около 7500 години. Трудните климатични условия и недостигът на необходими житейски ресурси обединяват в зависимост и независимост различни семейства и племена.

Браковете в миналото са били уредени, бащите и роднините на булката и младоженеца са решавали да съчетаят младите хора и браковете са се сключвали в самото семейство – често между братовчеди. Имотите са се запазвали в семейството и младото семейство е живеело заедно с другите – с родителите на младоженеца, а и със семейството

на неговите братя (ако са били вече женени). Емиратското общество в миналото (а и това в наше време) е типично колективистично общество, където позиционирането на семейството, семейното име и чест са от изключително значение. Репутацията и имиджът са се съхранили през вековете и преследвали представителите на всяко семейство. В миналото (времето преди откриването на нефта), а и в наши дни, изключително важно значение също така е играло позиционирането на семейството спрямо управляващата фамилия, а също така и факторът „уаста” (връзки). Често роднини, приятели, роднини на приятели са имали предимство в социално отношение – достъп до блага, услуги, привилегии.

Подпараграф 2.2.3. Променящата се роля на жените след откриването на нефта (жената и променящите се семейни връзки) разкрива социалните промени, настъпили в Персийския залив след откриването на нефта, отражението им върху обществото, модернизацията и живота на емиратската жена, образованието ѝ и включеността ѝ в труда извън къщата.

В Персийския залив специално значение се отделя на фактора „нефт“ и по-конкретно откриването му и отражението му върху модернизацията, която настъпва, отражението ѝ върху жените в целия регион и нагласата им към създаване на семейство след 1940 г. С откриването на нефта и нарастващите образователни и професионални възможности за двата пола все по-голям брой от жените се включват в работната сила (задача 4). Като логично последствие от това традиционната роля на мъжа – на доминиращ защитник и крепител на семейството и основен финансов стожер – намалява, щом има обстоятелства, където двама партньори се включват с равни права, задължения и си помагат взаимно при отглеждането на децата.

По отношение на публичната ангажираност, социалната заетост и окупаемост по отношение на сектори през 1998 г. 13% от жените са ангажирани в професионалната сфера, основно в търговия, земеделие, транспорт, комуникации, инфраструктура.

Статусът на жените в Арабския свят и в залива се променя. Традиционно от младите жени се изисква да се омъжат след завършване на образованието си, като по този начин социалният им статус се повишава. Те пренасят социалните ценности в семейството, което създават, и семейната система, която творят и пренасят напред като пример.

Подпараграф 2.2.4. Бракът в ОАЕ – брак според Ислям разкрива връзката и

влиятието на официалната религия в ОАЕ върху брака, мястото, отредено на жената според него, и брака като ценност според исляма, както и други особености на видовете брак. Този параграф коментира и очакванията към брака, правата и задълженията на двата пола, законови последиствия и възможности и дава отговори на поставената задача 3, а именно – изясняване ролята на традициите и религията по отношение на брака.

Официалната религия в ОАЕ е ислям. Бракът се разглежда и винаги се е разглеждал в мюсюлманското общество като промяна на социално-икономическия статус на момичето и предопределяне на житейското ѝ развитие чрез поставянето ѝ в една по-висока категория. Има няколко вида брак в исляма, като посочените по-долу не включват договорни отношения или свидетели. Този параграф говори за видовете брак в ислям.

Подпараграф 2.2.5. Съвременните жени на ОАЕ, социални процеси и предизвикателства и бракът като ценност в контекста на Глобализация коментира брака в ОАЕ по принцип, според религията, културата, формата на брак, традиционния брак и договореностите по брака, както и редът на самото събитие.

Младите подрастващи емиратки обвиняват родителите си за прекалено високите суми, изисквани от младоженеца при встъпване в брак, въпреки че всички гледат на брака като форма на социална сигурност и важно религиозно задължение. Правителството на ОАЕ се опитва да сложи край на високите финансови изисквания, но това се посреща с много малък успех. „Фонд брак“ е създаден в ОАЕ да помага на бъдещи младоженци с възникналите разходи по отношение на брака и да насърчава емиратски местни мъже да се женят за местни жени.

Тук също се коментира битовото реализиране на брака, разширените семейства и тенденциите към нуклеарни семейства в ОАЕ, както и влиянието и отражението на наличните миграционни процеси в ОАЕ върху брака, като ценност, и консолидирането на семействата, а и общуването на мъже-жени, като цяло. Представени са и данни от различни социални изследвания, фокусирани към половете социални роли, очакванията от брачните партньори, образоваността и професионалната ангажираност на емиратската жена и социалния натиск върху нея – да е в крак с всичко ново и да съхрани традициите си.

По-долу в същия подпараграф има представени данни, свързани със задача 4 и 5, а именно: Влияние на глобализацията и съвременните световни проблеми/промени върху брака като ценност и тенденции, прогнози по отношение на брака като ценност в двете

култури, като акцентът е върху емиратската култура и данните за емиратските жени. Много жени от съвременното емиратско поколение изпитват феномена „необвързана жена” (single lady). Израствайки с ползите и преимуществата на нефта и с високия жизнен стандарт, те имат по-високи очаквания от живота пред тях, опита и възможностите, които им се предоставят и потенциалното бъдеще с емиратски съпруг. Много от съвременните млади емиратки всъщност искат да започнат техен бизнес или да градят кариера и след това да имат свое семейство.

Този подпараграф говори и за Емиратизацията (Национализацията) и представя данни за национални декрети, проекти, институции (Тамния, Абшеер) в подкрепа на женското участие и включване в обществени и работни процеси (обучителни програми, стажове и др.), както и данни от Националния център по статистика, Абу Даби. Параграфът също коментира по-отворения светоглед на съвременната емиратка, нагласата ѝ към брак и бракът като ценност, тяхната информираност и осведоменост.

Изводи

Интересни процеси се наблюдават по отношение на брака и запазване значимостта му в други общества, колективистично ориентирани, но различни като кондензация на родовите отношения, като например арабските в държавите от арабския свят.

Българското и емиратското общество не биха могли да се сравняват в исторически аспект и като процеси на трансформация на преминати предизвикателства, но е интересно да се види отношението към брака в контекста на глобализацията в двете общества и ролята на религиозността като катализиращ фактор, както и предизвикателствата пред жените в двете различни, но все пак родово-колективистични общества; да се отговори чрез следващата глава на предварително поставените задачи и да се проверят или отхвърлят предварително поставените хипотези във връзка с целите на изследването.

Тук също така се обобщава всичко изложено във втора глава, което насочва към следващата, трета глава, която представя ролята на религията и традициите като консолидиращ фактор на нагласата към брак и ценността брак като цяло, и раждането на деца. Въз основа това да се очертаят тенденции, да се направят прогнози и да се провери

актуалността на зададените в началото хипотези, които ще се потвърждават или отхвърлят на базата на направените изследвания и анализи.

Глава трета

Сравнително културно изследване на брака като ценност в българската и арабската култура

3.1. Описание на изследването

Преди да изложи данните от изследването и да се направи съответния анализ бих искала да изложа някои свързани с него основни специфики:

Подпараграф 3.1.1. Цел на изследването е сравнителен анализ на брака като ценност в двете култури – българска и арабска.

Подпараграф 3.1.2. Задачи на изследването са:

1. Изясняване на психологически, социално-културни параметри на двете култури;
2. Изясняване мястото на брака като ценност в двете култури;
3. Изясняване ролята на традициите и религията по отношение на брака и в двете култури;
4. Влияние на глобализацията и съвременните световни проблеми/промени върху брака като ценност и в двете култури;
5. Изясняване на тенденции, прогнози по отношение на брака като ценност и в двете култури.

Подпараграф 3.1.3. Обект на изследването са 200 студентки, учещи бакалавърска степен в подобни специалности в Абу Даби - Обединени арабски емирства (Ал Кхауаризми Университет) и Варна (Варненски свободен университет), по 100 във всяка група. Подбрани са по случаен признак, в еднакви възрастови групи (18 до 45 години), представителки на две различни култури (българска и арабска). Извадката е направена чрез стъпка от предварителен списък така, че да се получи извадка от 100 лица. И двете извадки са подбрани от списък с около 700 студенти от женски пол по сходни специалности от двата упоменато по-горе университети.

Средната стойност на възрастта за българската извадка е 23,86 години, а стандартното отклонение е 7,93. При арабската – 23,50 години средна възраст и 7,40 стандартно отклонение. Няма статистическа разлика в двете групи по фактора възраст ($p > 0,05$).

Подпараграф 3.1.4. Предмет на изследването е бракът като ценност в двете различни култури и ролята на традициите, религията, както и очертаване на тенденции.

Подпараграф 3.1.5. Ограничение на изследването: Изследваните жени от арабската култура са от ОАЕ.

Подпараграф 3.1.6. Хипотези на изследването:

1. Допуска се, че традициите и религията имат консолидираща функция и запазват брака като ценност за емиратската жена в контекста на Глобализация и влиянието им е все още много силно;

2. Допуска се, че има промяна в ценността „брак“ при българската жена и традициите имат намалено влияние върху този избор;

3. Допуска се, че възрастта за сключване на брак се увеличава и при двете изследвани групи жени;

4. Допуска се намалено значение на ценността „брак“ и при двете култури в настоящите икономически рамки и социални предизвикателства на глобално ниво;

5. Допуска се по-голямо влияние на религията като фактор при формиране и запазване семейството при емиратската жена, сравнено с българската;

6. Допуска се преминаване от разширено към нуклеарно семейство на емиратската жена, вследствие на глобални тенденции и присъствието им в емиратската култура;

7. Допуска се различна мотивация за сключване на брак при емиратската и българската жена.

Подпараграф 3.1.7. Подход на изследването:

Разработените методики са в унисон с дивергентния подход, широко използван при крос-културни изследвания. Съобразно дивергентния подход се съставят и разработват методики, където разнородността на заданията няма да повлияе на надеждността и валидността им и резултатите от еднакви методики, ползвани при различните групи, впоследствие се сравняват.

Подпараграф 3.1.8. Описание на методиките на изследването

За провеждане на изследването са използвани следните методики, съставени от докторанта: анкета, ранжиране на ценности по Рокич и методика на недовършените изречения. Те са съставени и построени съобразно с поставените цел, предмет, хипотези и задачи на изследването и целят да съберат данни, с които да проверят заложените хипотези на крос-културното изследване. Втората методика – на недовършените изречения се използва за допълнително крос-валидиране на данните на анкетата (тъй като се допуска, че при въпросника много от анкетирания ще дават социално-желателни отговори). Методът на недовършените изречения изхожда от теорията на Юнг за архетиповете и колективното – несъзнателно. В дадения случай с методиката се цели да се изследва несъзнателно предадения/унаследения образ на ценността „браќ“ и нагласата към него.

Първата използвана методика – анкетата:

Анкетата е съставена от докторанта. Тя се състои от 21 полуотворени въпроса и 9 затворени. Полуотворените въпроси дават възможност и за допълнително описание към отговора. Изследваните лица трябва да дадат на всеки един въпрос само по един отговор, с изключение на 17-ти въпрос, където се изисква ранжиране на отговорите (степенуване по значимостта на ценности; използван е подходът на Рокич за ранжиране на ценностите, т.е. имаме методика в методиката).

Останалите въпроси в тази методика са построени с цел намиране на отговори по поставените задачи и хипотези, на базата на ситуационния подход за изследване на семейството – теорията на Е. Бол, личностно-социално психологическия подход – теорията на Съливан, както и разменната теория на Мърщайн.

При съставянето на въпросите са отчетени социално-религиозните особености на изследваните лица. За арабските жени методиките са на английски език, като се отчита, че те са студентки, владеещи напълно английски език и са в състояние на пълно асимилиране и разбиране на въпросите (в ОАЕ английският език е официален, на него се обучават студентите в университета и те трябва да имат определено ниво на владеене, за да бъдат приети в университет).

Ранжиране на ценности по модела на Рокич

17-ти въпрос от анкетата (който е съставен по метода на ранжирането на Рокич) предоставя възможност за степенуване значението на различни ценности. Отговорите, събрани с този въпрос, позволяват да се надникне по-дълбоко в ценностните ориентации

на българската и емиратската жена, като това дава допълнителна яснота за целите на изследването и разширява крос-културния инсайт, а именно: свобода, творчество, професионално развитие, щастлив семеен живот, увереност в себе си, развлечения, обществено признание, благополучие на околните/на човечеството, здраве, наличие на добри приятели, интересна работа, любов, приятели, материално обезпечение, житейска мъдрост, активен живот, познание, работа над себе си – усъвършенстване, преживяване на красивото в природата и изкуството, деца.

Методика на недовършените изречения

Тази методика, спадаща към проективните методики, се е използвала за пръв път от Х. Ф. Пейн през 1928 година за оценка на личността. Състои се от набор от непълни изречения, които изследваното лице трябва да довърши. Използваната за целта на изследването методика на недовършените изречения, съставена от докторанта, се състои конкретно от 14 недовършени изречения, съставени и конструирани с цел да се събере допълнително информация по отношение на предварително заложените хипотези, както и поставените задачи, които отново целят да разкрият брака като ценност и нагласите към брак и раждане на деца при двете различни групи жени – българки и емиратки (приложение 2).

Резултатите от тази методика (както беше вече споменато) ще се използват за допълнително крос-валидиране на данните, събрани чрез анкетата (приложение 1).

Подпараграф 3.1.9. Обработка на данни и анализи

За обработката на данните е използван пакет SPSS-19. Анализите, които се използват за работа с получените данни са: корелационен и контент-анализ.

Използвана е описателна статистика и Хи-квадрат за разлики по определени параметри в двете извадки и t- критерий на Стюдънт.

3.2. Резултати от използваната анкета

Този параграф описва методиката подробно и самия процес на събиране на емпиричните данни. След събраните данни и анализите от направената анкета на 200 изследвани лица, представителки на две различни групи – български и арабски жени, студентки, учещи в подобни специалности, подбрани по случаен признак, се добавят данни в 198 таблици. Подчертава се, че анкетата е съставена от мен във връзка с поставените цели, предмети, хипотези и задачи на изследването. Въз основа на тях се очертават изводи и тенденции, които са сравнени по-късно и с изводите от резултатите от методиката на недовърше-

ните изречения, издигнатите хипотези, задачите на изследването, както и теоретичните първа и втора глава.

3.2.1. Дискусия (обобщение на резултатите от анкетата)

При сравнение на различни параметри на изследваните лица, като един от тях в самото начало е заетостта на майката, се наблюдава значимо различие между българи и араби. Българите показват по-висок процент заетост на майката 79%, на 12% при арабите. Това само по себе си поставя интересен акцент върху ролевия социално-обществен модел на майката, като жена, при формирането на норма и модел на подражание на младата емиратка, нейна дъщеря, а и формирането на социално, прието за нормално поведение, нагласа по отношение на трудовата заетост като ценност и необходимост.

За 17% от българките бракът е необходима среда за отглеждане на деца, при арабите този процент е 43%, като това е статистически значимо различие. Този огромен процент от анкетираните арабки (емиратски жени) показва сам по себе си нагласата към самия брак като към естествена необходима среда за деца и изключителната важност на подобен медиум за това.

По отношение на необходимостта да се възпитава значението, важността на „брака“, 86%, от арабските жени отговарят: „Да“, докато този процент при българките е 55%.

Този отговор показва значимостта на ценността „брак“ в съзнанието на изследваните лица, представители на различните групи, и необходимостта, която те виждат това да се пренася напред в различните поколения целенасочено и да се възпитава.

При анализа на обосновката на отрицателния отговор на въпроса по-горе при българската група жени се забелязва, че изключително голям отговор – 16% – се дава на „всеки решава сам за себе си“, което все повече показва намаляващата роля на традицията, както и на религията при възпитаване на брака като ценност (пряко свързано с потвърждаване на хипотеза 2, според която бе направено допускане, че традициите и религията имат намаляваща консолидираща функция и влияние за запазване семейството като ценност при българската жена).

При анализа на положителната обосновка на отговорите на арабската изследвана група (емиратските жени), се забелязва, че огромна част от тях смятат, че бракът, като ценност, трябва да се възпитава, защото огромен брой от брачни двойки не знаят как да се

справят с проблемите на новия живот, тоест предварителна подготовка липсва (41%).

Наблюдава се значимо различие по отношение на това коя институция възпитава важността на брака. При 88% от българите и при 56% от арабите това са родителите.

Това е доста интересен отговор и в двете колективистични общества, където традиционно на родителите се гледа с уважение. Отговорите на българските жени в това отношение показват все още консервативно приемствено мислене и трансфериране на ценностите от утвърден традиционно източник. От отговорите става ясно, че при арабските жени (емиратските) други фактори също оказват голямо значение при формиране имиджа на брака и на тях се гледа с доверие, като например медиите.

При 5% от българите и при 18% от арабите важността на брака се възпитава от религиозни фигури, което е значимо различие и поставя сериозен акцент върху религията като фактор на влияние след родителите в арабското (емиратското) общество при формиране нагласата към брака като ценност. Значително по-големият процент при арабската жена в сравнение с българската е в потвърждение на Хипотеза 5, според която се допуска по-голямо влияние на религията, като фактор при формиране и запазване на семейството, при емиратската жена, подчертавайки ролята на започващото влияние от създаването на нагласата към брак.

По отношение на необходимостта от „брака“, за да се чувства една жена пълноценна, 65% от арабите отговарят положително, за българите този процент е 39%, като това е статистически значимо различие и показва изключително различното позициониране на важността на брака в съзнанието на българската и арабската (емиратската) жени; показва огромна дистанция между двете групи по отношение на ценността „брак“ в живота на различните жени. Оказва се, че за арабската жена (емиратската) бракът е необходимост от голяма величина, за да се чувства тя пълноценна. Това, разбира се, косвено обуславя различна мотивация към брака, който се забелязва като по-голяма необходимост за емиратската жена (потвърждаване на Хипотеза 7 – допуска се различна мотивация за сключване на брак при емиратската и българската жена).

Най-големият процент от отрицателната обосновка на отговорите на арабски (емиратски) жени показва, че животът е пълноценен и без брак, защото днешните жени учат (21%), което е доста интересен отговор и не се наблюдава в отговорите на българската популация, вероятно защото не е нещо ново за нашето общество.

Голям процент (43%) от българите дават отговор, че най-добрата среда за отглеждане на деца е семейство от двойка с брак и нейните роднини. Това показва все още колективистичното и даже консервативно мислене на българската жена, според което е нормално и желателно роднини да присъстват в процеса на отглеждането на деца. Въпреки това обаче почти с еднакъв процент са отговорили жените на това дали двойката трябва да е с брак (17%), или без брак (16%), което показва прокрадващото се мислене за низходящо значение на ценността брак и необходимостта от брак за отглеждане на деца в българското общество.

Отговорите също така дават косвена възможност за проверка на Хипотеза 6, според която се допуска преминаване от разширено към нуклеарно семейство на емиратската жена вследствие глобални тенденции и присъствието им в емиратската култура. Дава се интересна картина на мнението на българското женско мислене по същия въпрос.

В арабското (емиратското) общество все повече, и под влияние на медии и глобални тенденции, се заформя желание на младите семейства да живеят отделно от роднини, поради силните вътрешносемейни влияния и желание за самостоятелност на решенията.

По отношение на предпочетената форма за съвместно съжителство с лице от другия пол 89% от арабите предпочитат брак, докато този процент при българите е 65%, като това е статистически значимо различие и показва огромното значение на брака като ценност при арабската (емиратската) жена. Този отговор може да се съотнесе към Хипотеза 4, според която се допуска намалено значение на ценността „брак“ и при двете култури в настоящите икономически рамки и социални предизвикателства на глобално ниво, като при българската група тя определено се потвърждава.

По отношение на това дали юридически оформен брак би оказвал влияние върху продължителността му, положително отговарят 26% от българите и 43% от арабите като това е значимо различие между двете групи и показва тежестта на институцията брак в арабското общество като форма на обвързване.

При изследване на различни ценности в двете общества чрез въпрос 17-ти – допълнителната методика в методиката – се дава светлина между различните социални интроспекции по отношение на ценностите в двете култури. Този въпрос е съставен по метода на Рокич и изисква ценностите да се степенуват по рангове на значимост от изследваните лица. По-долу са преобладаващите отговори, дадени на първо място:

По отношение на *Щастлив семеен живот* 17% от българите и 17% от арабите го

поставят на първо място.

По отношение на *Здраве* 55% от българите и 44% от арабите го поставят на първо място.

По отношение на *Любов* 17% от българите и 12% от арабите го поставят на първо място.

По отношение на *Работа за себеусъвършенстване* 11% от българите и 4% от арабите го поставят на първо място.

По отношение на *Деца* 16% от българите и 5% от арабите го поставят на първо място.

При изследване на мотивацията за създаване на семейство чрез въпрос № 18 „Защо хората създават семейства?“ 6% от българите и 19% от арабите отговарят: „За да не са сами“ – като това е статистически значимо различие.

По отношение на „По любов“ 47% от българите и 33% от арабите дават такива предпочитания като това е статистически незначимо различие и показва сходна мотивация към брак при българската и при арабската (емиратската) жена, което говори за сходство в общата перцепция и нагласа към брака в различните общества.

47% от българите и 14% от арабите отговарят, че биха се отказали от сключването на брак в името на постигането на други жизнени цели, като това е статистически значим резултат и показва готовността на българските жени да поставят брака на по-задно място с цел постигане на други житейски стойностни цели (пряко свързано отново с потвърждане на Хипотеза 2, според която се допуска намалена значимост на ценността на семейството и на традициите и религията върху избора за брак при българската жена).

По отношение на това за „успешен брак той да е личен избор, да е сключен по любов“ 87% от българите и 63% от арабите имат предпочитания към този отговор, като различието е статистически значимо, но все пак е важно да се подчертае, че и в двете изследвани групи този отговор е с най-високия периметър.

По отношение на фактора „за успешен брак той да е прагматичен избор (уреден)“ 1% от българите и 13% от арабите имат предпочитания към този отговор, като различието е статистически значимо.

Високият процент на арабски жени (емиратски), посочили този отговор, показва все още сериозното наличие на традициите в емиратското общество и значимостта им по отношение на избора на брачен партньор. Уреденият брак е нещо традиционно за

консервативното арабско общество и е все още често срещано въпреки огромното влияние и присъствие на Глобализацията. Този отговор е пряко свързан с утвърждаване на Хипотеза 1, според която се допуска, че традициите и религията имат консолидираща функция и запазват брака като ценност за емиратската жена (в контекста на Глобализация).

Наблюдават се значими различия по отношение на промените в обществото към брака и брака като ценност. В групата на арабите 65%, дават позитивен отговор, т.е., че има промяна в днешно време в отношението към брака като ценност, а в групата на българите – 98% и това е значимо различие, което показва обществената осведоменост за състоянието на изследвания феномен.

Най-високият процент български жени, обосновали причината за промяна в ценността „брак“ в днешно време, са отредили на отговора си за промяна в ценностите – 28%, от арабските (емиратските) жени 12% казват, че бракът се е променил като ценност. Те също така отреждат сериозно място на факта, че в миналото жените са се женили млади и без образование (което е интересен отговор, не присъства в отговорите на българските жени и показва разлика в призмата).

При изследване на връзката между глобализацията и традициите в края на анкетата (въпросника) според 77% от арабите има връзка, този процент при българите е 54%, като това е значим резултат и показва потвърждаване на хипотеза 1 и хипотеза 2.

Това само по себе си е очакван резултат, имайки предвид, че арабските (емиратски) жени, които са изследвани, живеят в едно изключително глобално космополитно общество в ОАЕ, където има 281 националности. Често чужденците и чуждите култури и порядки се смятат за символ на опасност, по-специално за традициите.

При изследване влиянието и връзката на Глобализацията към традициите и възможността тя да разрушава традициите и идентичността 49% от българските и 27% от арабските (емиратските) жени предпочитат този отговор, като това е значимо различие и е изключително интересен отговор от страна на емиратските жени.

При изследване на традициите като фактор за консолидиране на идентичността в контекста на Глобализацията 18% от българите и 40% от арабите предпочитат този отговор, като това е значимо различие и показва силната роля на традициите като консолидиращ фактор в епохата на Глобализация и потвърждава Хипотеза 1 косвено.

В отговорите на въпроса „Бракът спомага ли за запазване на традициите?“ и в двете групи се наблюдава изключително висок процент на значимост, отредена чрез отговорите за брака като форма на запазване на традициите, предаването им на поколенията и съхраняването им в обществото (85% при арабските жени и 83% при българските). Прозира определено високото инвестирано значение на брака като феномен, позволяващ социална приемственост на традициите през поколенията.

На въпроса какво е бъдещето на брака 17% от българските жени и 45% от арабските жени отговарят, че мъж и жена ще продължават да се свързват законово заедно и това е значимо различие. Тези отговори дават яснота по една от предварително зададените задачи за изясняване на психологическите и социално-културни параметри на двете култури, като се забелязват обществено-колективистичните разлики на нагласите към узаконяване на съюза между мъж и жена.

9% български жени и 36% арабски жени мислят, че в бъдеще семействата ще имат все по-малко деца. Наблюдава се значимо различие между групите и се забелязва нарастващо желание в младите арабски (емиратски) жени да имат по-малко деца.

При изследване на вижданията за връзка между промените, внесени от Глобализацията и формирането на семейството, не се наблюдават значими различия между групите, но ясно се забелязва, че по-голямата част и от двете изследвани групи отговаря положително с 61%, че вижда връзка между промените, внесени от Глобализацията, и формирането на семейство.

Арабските (емиратските) жени отговарят положително на връзката между Глобализацията и формирането на семейство, като посочват както променен начин на мислене (13%), така и различен социален живот на двойките (когато са заедно).

Данните, събрани и анализирани чрез въпросника (анкетата), ще бъдат сравнени и кросвалидирани с тези от другата методика, която е използвана за целите на това изследване, а именно – метода на недовършените изречения (тъй като на анкета/въпросник изследваните лица често дават социално-желателно мнение).

3.3. Резултати от методиката - недовършени изречения

Този параграф описва същността на самата методика и отношението ѝ към събраните данни с другата методика. Подчертава се, че недовършените изречения, използвани за целта на изследването, са съставени от мен. Анализът на получените данни, събрани в 28

таблицы, също така корелират с поставените хипотези, задачи и се сравняват с данните, получени от другата методика и представени в теоретичните първа и втора глава. По-конкретно – методиката на недовършените изречения позволява да се проследят несъзнателно присъстващи нагласи на изследваните лица по зададените проблеми и е построена съобразно задачите, поставени в началото. Събраните данни целят да внесат допълнителна яснота, заедно с резултатите от другата използвана методика (въпросника), за сверяване, крос-валидиране (тъй като често изследваните лица дават социално-желателни отговори на анкети, въпросници), допълване на данните и окончателно потвърждаване или отхвърляне на хипотезите, издигнати в началото на изследването във връзка с проблема на изследването, а именно: бракът като ценност в двете различни култури, роля на традициите и религиите, тенденции.

Изследваните лица трябва да допълнят изреченията с първото, което изникне в съзнанието им във връзка с конкретното изречение.

3.4. Дискусия - обобщение на резултатите от методиката на недовършените изречения и сравнение с данните, получени от другата методика – анкетата (въпросник)

Интересно, че в отговорите се забелязват разнообразни специфики от бита и ежедневието на различните култури, което само по себе си спомага за разрешаване на първата задача, а именно – изясняване на психологически, социално-културни параметри на двете култури в настоящия момент.

Най-голямата част от изследваните българки са посочили, че за тях бракът е най-важното нещо (15%). Интересно – веднага след това с другия висок процент (12%) се нареждат отговори като „избор“, но и „отживелица“.

При арабските (емиратските) жени най-висок процент отговорили (18%) посочват „живот с нов човек“, а другият голям процент отговорили (16%) – важен и свещен. Интересно е да се забележат и най-ниският процент отговорили: някои от българските жени казват, че бракът е документ, но някои от арабските (емиратските), че е затвор. Отговорите на този въпрос са свързани косвено с Хипотеза 1 (допуска се, че традициите и религията имат консолидираща функция и запазват брака като ценност за емиратската жена в контекста на Глобализация). В Хипотеза 2 се допуска, че има промяна в ценността „брак“ и

при българската жена традициите имат намалено влияние върху този избор. Въпреки това отговорите ясно показват, че бракът е все още ценен за двете групи жени, но позволява да се видят и много от отрицателните аспекти на личностна интерпретация (което е в потвърждение на данните, предварително събрани и получени от ползването на другата методика – анкетата (въпросника).

При изследване на мотивите, причините и нагласите за мотивацията към брак отговорите са следните:

Най-високият процент от българските жени посочват като причина за сключване на брак обичта (28%), а следващият най-висок (27%) посочва, че това те го правят, защото желаят (т.е. личен избор е), следвано от „за да имат деца“ (11%). При емиратските жени ситуацията е следната: най-високият процент показва (17%), че те сключват брак, защото това за тях е символ на щастлив живот с любов. Следващите високи проценти на три различни параметъра – по равно (11%) показват, че те го правят, за да имат деца, защото имат нужда от балансирана любовна връзка и заради стабилност. Едва 3% определят това като традиция (а при българските жени този отговор просто липсва).

Отговорите дават представа за различната мотивация при българските и арабските жени за сключване на брак, внасят допълнителна яснота и служат за потвърждение на Хипотеза 7 (потвърдена също и от получените данни от анкетата/въпросника).

Според 55% от българските жени семействата се състоят от родители и деца. Интересно, е че в извадката от резултати на българските жени никъде не присъстват баба, дядо или по-далечни роднини. А в 51% арабските (емиратските) жени допълват изречението с майка, но също така 11% от тях са написали баба и дядо, като отговори. Определено в отговорите на арабските (емиратските) жени присъстват с имена (по роли) конкретни членове на семейството, но и там не присъстват по-далечни роднини (тоест чичо, братовчеди и т.н.). Получените данни всъщност корелират с тези, получени от анкетата и ги потвърждават.

Според болшинството от българските жени най-подходящият момент за брак е когато са готови (44%), тоест няма определена възраст вече присъстваща в съзнанието на изследваните лица. Следващият по-голям процент – 17%, носи посланието „на средна възраст“. Интересно е, че 3% са дали отговор „бременност“ (нещо, което не може да се срещне в отговорите на емиратската група).

При емиратските жени нещата изглеждат по-организирани. Докато 4% от българс-

ките жени само посочват най-подходящия момент за брак след дипломирането – при арабските (емиратските) жени той е вече 24% и е най-високият процент. Имайки предвид съвременната социо-културна реалност и факта, че в емиратствата в последните 10 години масово навлиза идеята за образование на младите хора – фактът, че най-големият процент от тях отлагат брака за след завършване на висшето образование, е изключително показателен и напълно потвърждава Хипотеза 3 (според която се допуска, че възрастта за сключване на брак се увеличава).

Според болшинството от българските жени (24%) децата са най-хубавото нещо, отговорност (4%), резултат от брак (4%), щастие (6%) и други.

При арабските (емиратските) жени отговорите са малко по-описателни. Според 17% от тях децата са нещо хубаво. Според другия висок процент отговори (15%) те са всичко. Сред отговорите има и „дар от Бога“ (8%), „цветята на живота“ (3%), „медът на живота“ (3%), както и „огромна отговорност“ (1%) и „бреме“ (1%). От отговорите се вижда, че децата са нещо ценно и за двете култури, като арабските (емиратските) жени са доста по-метафорично изразяващи се в отговорите си.

Според отговорите на въпрос 6, проследяващи избора на най-подходящия партньор и личния избор, 35% от българските жени са с най-подходящия партньор „в момента“, последвано от „обичащ мъж“ (14%) и „този, който ме кара да се чувствам сигурна“ (13%).

Интересни отговори присъстват в отговорите на емиратската жена, които дават възможност да се проследят връзките в психологическите, социо-културни параметри като цяло на двете култури.

Отново при арабските (емиратските) жени има отговори, които не присъстват в отговорите на българските жени въобще (като образован – 10%), което само по себе си показва големи социални различия.

Най-високо отговорилите (като процент) показват, че най-подходящият партньор за тях е разбиращ (17%), следван от „който ме обича“ (16%) и „образован“ (10%).

Българските жени определят с най-много отговори, че бракът се повлиява положително от разбирателството (20%), следвано от любовта (16%), най-ниският процент е даден на „разнообразие“ (1%). В извадката на арабската група жени (емиратки) има отговори, които отново не присъстват в тези на българските жени. Един от тях има най-висок процент – 20% се дават на родителите. Това ясно и само по себе си показва огромната роля на

родителите все още при сключване на брак при арабската (емиратската) жена и определянето на тази роля като положителна.

Отговорът е следван от други високи проценти – 11% любов и 10% обстановка (жизнена среда – условия за живот, дом). Отговорите на този въпрос позволяват да се направи и косвена разширена дисекция на феномена брак в двете общества и да се проследи наличието на външно влияние през призмата на младите жени, определено от тях като положително. Емиратските жени включват други фактори, които не присъстват в отговорите на българските, като „медии“ (4%), „развиване на мисленето“ (1%), „националност“ (1%).

В най-голямата си част (38%) българските жени определят брака като успешен, когато в него има любов. Интересно е, че при арабските (емиратските) жени успешен се определя също така брак, в който има любов между партньорите – с най-висок процент (30%), следван от 19% – където има разбирателство.

Отново чрез отговорите се изясняват психологически, социално-културни параметри на двете култури (задача 1, предварително поставена), както и се изясняват мястото на брака като ценност в двете култури (косвено – задача 2) и различията в мотивацията към него (потвърждава се Хипотеза 7).

В най-голямата си част от отговорилите/допълнилите изречението „Бих помислила за развод...“, който изследва мотивацията/предпоставките към това, 25% от българките посочват „когато не се чувствам добре“, следвани от „когато има насилие“ (10%) и „когато липсва комуникация“ (9%). Тези отговори потвърждават косвено Хипотеза 2, според която се допуска промяна в ценността „брак“ при българската жена и традициите имат намалено влияние върху избора (след като никъде в отговорите не присъстват традициите или нещо, свързано с традицията – като предпоставка, необходимо условие за успешен брак).

Според българските жени в най-високия си процент отговорили (27%) за съжаление в днешни дни бракът е „отживелица“, следван от „избор“ (15%). Сред най-ниските проценти отговорили се срещат с 2% пренебрегва, скъпо удоволствие, съжителство, а все с 1% за хора, обичащи се истински, приключва с развод, не се цени, проблем е. Едва 7 % са отговорилите, според които бракът е традиция (отново потвърждение на Хипотеза 4, както е при анкетата).

Според болшинството от арабските (емиратските) жени бракът е „нещо важно“ (18%), следван от 12% „нещо трудно“ (отговор, който не присъства при българските же-

ни), като сред най-ниско отговорили присъстват много интересни отговори с 1%: принудителен, от гордост, за фукане, история, ужас, прогрес, за да се разбере какво може да се получи от семейството.

Отговорите дават възможност косвено да се провери и потвърди Хипотеза 7, свързана с мотивацията към брак, с несъзнателната представа/очаквания към него, а именно допускането на различна мотивация за сключване на брак при абарската (емиратската) жена и българската жена; проверка и потвърждение на Хипотеза 2, според която се допуска намалено влияние на традициите върху брака като ценност при българската жена в контекста на Глобализация; проверка и отхвърляне на Хипотеза 1, според която се допуска, че традициите и религията имат консолидираща функция и запазват брака като ценност за арабската (емиратската) жена в контекста на Глобализация.

В отговорите на българските жени за бъдещето на брака (тенденции и прогнози) болшинството (32%) отреждат, че в бъдеще бракът ще бъде отживелица, но следващият голям процент – почти равен (31%) – казва, че бракът ще запази своята роля. Това показва наличие на две сериозно присъстващи различни перцепции по отношение на брака.

Арабските (емиратските) жени определят в болшинството от отговорите си (13%) брака в бъдеще като „по-малко важен“, следван от „няма да се промени“ (11%). Най-ниските проценти (все с 1%) на отговори са отредени на следните мнения: по интернет, уговорен, за забавление, старомоден, логичен и т.н.

Отговорите на въпроса дават възможност да се повърдят или отхвърлят хипотеза 1 и хипотеза 2 (допуска се, че има промяна в ценността „брак“).

Според болшинството от българските жени (21%) двойките, които живеят без брак го правят, защото това е техен избор, според 14% от изследваните лица – това е нормално. Следват много разнообразни отговори с почти еднакви, ниски стойности, което показва, че няма масово общо мнение по отношение на дадения проблем. Най-ниските стойности (1%) се отреждат на отговори като: странно разбиране, бъдеще, изпитание, временно решение.

През призмата на отговорите също така се потвърждава Хипотеза 5, според която се допуска по-голямо влияние на религията като фактор при формиране и запазване семейството при емиратската жена, сравнено с българската. 19% от жените отговарят че такива двойки, живеещи без брак, са неприемливи в тяхното общество. Най-ниските проценти (най-малко отговорили по този начин – с 1%) се дават на отговори като: приемливо, но без деца,

ще бъдат известни в бъдеще, правата на жената не са ясни, нищо специално. Отговорите определено подкрепят и потвърждават Хипотеза 5, както и Хипотеза 1 и Хипотеза 2.

Отговорите на последното недовършено изречение показват нагласи към феномена деца в двете култури в съвременния контекст и при условия на липса на брак (като това отново показва ценността на брака и връзката брак – деца). Ясно се открояват психологически и културни различия и вариации в контекста.

Най-висок процент отговорили българки посочват, че отглеждането на деца без брак е „избор“ (14%), следван от „сложно“ (13%), а най-ниските отговори се дават на „несериозно“ (2%), „без значение“ (2%), „наложително“ (2%), „обстоятелствата“ (1%); „както е честа практика“ (1%).

Арабските (емиратските) жени отговарят с болшинството от 18% „не ми е позволено от религията“, и че това „показва лошо мислене за бъдещето“ (17%).

Отговорите на емиратските жени са отново в потвърждение на Хипотеза 1 и Хипотеза 5 (които се потвърждават и от резултатите от анкетата/въпросника).

От получените и анализирани данни от двете методики, използвани за целта на изследването, и крос-валидирането, след проверка на предварително поставените хипотези и отговори на предварително поставените задачи, може да се обобщи, че данните от методиката на недовършените изречения допълват тези, получени от въпросника и всички предварително поставени хипотези се потвърждават.

Потенциални тенденции и прогнози на базата на получените данни, както и препоръки, ще намерят място в заключението, което следва.

3.5. Заключение

Теоретичният обзор на първите две глави, както и емпиричното изследване с анализите, които ги придружават, успяха да отговорят на поставените в началото на изследването задачи. Изясниха се психологически, социално-културни параметри на двете култури и мястото на брака като ценност в тях. Успяха да се очертае ролята на традициите и религията по отношение на брака, както и да се открие влиянието и отражението на глобализацията и съвременните световни проблеми, променящи брака като ценност. Благодарение на всичко това и данните от емпиричното изследване се добива необходимото основание за потвърждаване или отхвърляне на предварително зададените хипотези и стана възможно да се

поставят нови въпроси и задачи, да се направят прогнози, да се очертаят тенденции и да се предложат конкретни стратегии, които да адресират проблема.

Потвърди се хипотеза три, а именно, че възрастта за сключване на брак се увеличава и при двете изследвани групи жени. Събраните данни и анализите на емпиричното изследване (въпросника и недовършените изречения) потвърдиха хипотеза едно и хипотеза две (хипотеза едно – допуска се, че традициите и религията имат консолидираща функция и запазват брака като ценност за емиратската жена в контекста на глобализация; хипотеза две – допуска се, че има промяна в ценността „брак“ при българската жена и традициите имат намалено влияние върху този избор).

Методиките, използвани за целите на емпиричното изследване, съставени от докторанта, позволиха също така да се проверят и потвърдят хипотеза пет и хипотеза шест (хипотеза пет: допуска се по-голямо влияние на религията като фактор при формиране и запазване на семейството при емиратската жена, сравнено с българската; хипотеза шест: допуска се преминаване от разширено към нуклеарно семейство на емиратската жена вследствие глобални тенденции и присъствието им в емиратската култура). Хипотеза седем и хипотеза четири също се потвърди след теоретичния обзор от факти, данни и анализи на първа и втора глава и подкрепата на данните от емпиричното изследване. Данните, получени от емпиричното изследване, и двете използвани методики потвърждават и са в унисон с теоретично представените в глава 1 и глава 2 данни.

Тенденциите и прогнозите, които се очертават и за двете общества, са представени в изводи и препоръки, поместени по-долу.

Насоки за бъдещи изследвания

Настоящото изследване е първата стъпка в изучаването на проблема за влиянието и

взаимовръзката между брака като ценност при българската и емиратската жени, представителки на две колективистично ориентирани общества в съвременния контекст на Глобализация. Бъдещи изследвания с тези и други методики в тази посока биха могли да проверят състоянието му след време, евентуални последствия от определени стратегии и мерки, влезли в сила и работещи по него и да се проследи конкретният резултат. Вследствие на това биха могли да се дадат нови препоръки, вземат допълнителни мерки, действия и програми, водещи до повишаване значимостта на брака като възможност за запазване на държава и идентичност; да се начертаят други тенденции, обобщения и препоръки. На базата на проведеното емпирично изследване в следващата част от дисертационния труд са разположени конкретни изводи и препоръки.

Изводи и препоръки

Трудът, посветен на проблема изследване на брака като ценност в българската и емиратската култура, е само една малка въпросителна към промените в ценностите на нашето съвремие, пред които много колективистични и индивидуалистични култури се изправят. Нагласите на българската и арабската жена към сключване на брак и раждане на деца в епохата на Глобализация е тема, неизследвана досега, която представлява интерес, тъй като и двете общества са малко или много засегнати от глобалните проблеми и промени, които, разбира се, им дават своето отражение.

Следствие на теоретичния обзор се потвърди хипотеза три, а именно, че възрастта за сключване на брак се увеличава и при двете изследвани групи жени. Събраните данни и анализите на емпиричното изследване (а именно въпросника и недовършените изречения) потвърждават хипотеза едно и хипотеза две (хипотеза едно – допуска се, че традициите и религията имат консолидираща функция и запазват брака като ценност за емиратската жена в контекста на глобализация; хипотеза две – допуска се, че има промяна в ценността „брак“ при българската жена и традициите имат намалено влияние върху този избор).

Методиките, използвани за целите на емпиричното изследване, и по-точно събраните данни и от двете, позволяват също така да се потвърдят и хипотеза пет и хипотеза шест (хипотеза пет: допуска се по-голямо влияние на религията като фактор при формиране и запазване на семейството при емиратската жена, сравнено с българската; хипотеза шест:

допуска се преминаване от разширено към нуклеарно семейство на емиратската жена вследствие глобални тенденции и присъствието им в емиратската култура). Хипотеза седем също се потвърждава след теоретичния обзор от факти, данни и анализи на първа и втора глава и подкрепата на данните от емпиричното изследване. Хипотеза четири в повечето случаи се потвърждава.

Резултати от дисертационното изследване дават основание за следните **изводи** в теоретично, емпирично и практико-приложно направление:

- Религията и традициите все още имат силно влияние върху ежедневието и изборите, които емиратските жени правят по отношение на брака, но и то е намаляващо в сравнение с това от близкото минало, макар че е доста по-голямо като сила и интензитет на влияние от това, което имат религията и традициите в България.
- На базата на емпиричните данни, събрани от двете методики, се установи, че българските жени са все по-професионално ориентирани и отделят голямо внимание на личностното си развитие. Те са доста по-еманципирани от емиратските жени. Гледат на брака като на личен избор и често предпочитат да отглеждат деца без формално сключен брак. Тоест институцията „брак“ като такава започва да има намалено значение и стойност за българската жена, която често има семейни отношения без него.
- Тенденциите и прогнозите, които могат да се очертаят и за двете общества са: преминаването от разширено към нуклеарно семейство и опасно намаляващата роля на традициите поради фактори като емиграция, имиграция и глобализация (където религията и обичаите са тези, които биха могли да упражнят консолидираща идентичността роля).
- Друга тенденция и прогноза и за двете общества е намаляване броя на деца и увеличаване възрастта за сключване на брак, както и намаляване като цяло на стойността и значението на брака.
- Въпросите и задачите, които възникват в съвременното общество след и във връзка с изследвания проблем, и направените констатации поставят обществото в позиция на избор на конкретни стратегии и тактики, които биха могли да имат превантивна роля по отношение стойността на брака като ценност. Важно и в двете общества е да се обърне внимание на общественото отражение на ценността на брака като цяло и подготвеността за

него и да се включат определени предмети, часове в учебната програма на подрастващите и младите хора в гимназии или университети, да има възможности за допълнителна индивидуално-психологическа подготовка за това и да влязат в сила и действие конкретни медийни/комуникационни кампании.

Научни и научно-приложни приноси

1. Направен е сравнителен анализ на религиозни, икономически, културални и социално-психологически фактори, които оказват влияние върху формирането на специфични нагласи към брака и семейството като институция и отглеждането на деца в двете култури - българска и арабска(емиратска).
2. Изяснена е динамиката в сравнителен план в развитието на семейството като институ-

ция в двете култури-българската и арабската(емиратска) , особено в контекста на глобализация.

3. Синтезиран е методологичен модел за крос-културално изследване на брака като ценност и готовността за сключване на брак и отглеждане на деца. Моделът е верифициран емпирично, като са получени значими данни за тези особености в българската и арабската (емиратска) култура.
4. Идентифицирани са и са анализирани различията във влиянието на процеса на глобализация върху готовността на българската и арабската (емиратска) жена за сключване на брак и раждане на деца.
5. Анализирана и подчертана е ролята на религията като консолидиращ семейната институция фактор, който насърчава брака и раждането на деца.

Публикации по темата на дисертационния труд:

Иванова, Ганка. Бракът като ценност в българската култура и в съвременна България. – *Psihologia i sotzialni deysnosti* na elektronното izdanie na Varnenski Svoboden Universitet, № 8. – e-journal VFU.

<http://ejournal.vfu.bg/bg/psychology.html>

Ivanova, Ganka. Attitude towards marriage and children of Bulgarian and Emirate woman in the context of Globalization. – Abu Dhabi, Emirates Center for Strategic Studies and Research, 2016.